

İSRAİL MƏHƏRRƏMOV
Azərbaycan Texniki Unuversiteti
ni-israil@mail.ru

SƏNƏDLİ FİLMLƏRİN ÇƏKİLİŞİ SAHƏSİNDƏ BAKI KİNOSTUDİYASININ FƏALİYYƏTİ TARİXİNDƏN

Açar sözlər: sənədli film, xronikal film, kinojurnal, kinoxronika

Ключевые слова: документальный фильм, хроникальный фильм, киножурнал, кинохроника

Key words: documentary, newsreels, news film etc

Məqalədə XX əsrin birinci yarısında Azərbaycan operatorları və rejissorları tərəfindən sosializm quruculuğunun ilk illəri sənədli və xronikal filmlərin çəkilişi sahəsində Bakı kinostudiyasının fəaliyyətindən bəhs edilir.

Parisdə Lümer qardaşları ilk kino çəkilişini – “Qatarın a Siota vağzalına gəlişi” (1895) adlı bir dəqiqəlik çəkilişini həyata keçirib, onun tamaşaçılar qarşısında nümayişini təşkil etməklə əslində həm də, primitiv də olsa, sənədli xronikanın, dövrün tarixinin sənədləşdirilməsinin əsasının qoyulmasına yol açdılar.

1898-ci ildə Bakıda fotoqraf A.M.Mişon çəkdiyi lentləri fəhlə klubunda nümayiş etdirdi. Bu hadisəni Azərbaycanın sənədli kinosunun başlanğıcı hesab etmək olar.

Sovet hakimiyyəti illərində partiya və dövlət orqanları tərəfindən mühüm təbliğat vasitəsi kimi kinolaşdırmaya və kino qurğularının sayının kəskin şəkildə artırılmasına, sənədli və xronikal filmlərin çəkilişinə xüsusi fikir verilir. Burada məqsəd kommunist-bolşevik təbliğatını genişləndirmək olsa da, nəticə etibarilə atılan hər bir addım xalqın bu və ya digər dərəcədə maariflənməsinə xidmət etmiş və XX əsrin 20-30-cu illərində bu sahədə zamanına görə çox böyük işlər görülmüşdü. Artıq 1940-cı ilin sonuna Azərbaycanda 426 kino qurğusu vardı ki, bunların da 306-sı stasionar, 120-si səyyar idi. Kino qurğularının 218-i kənd yerlərinin payına düşürdü. Həmin qurğuların 130-u stasionar, 88-i isə səyyar idi.

II Dünya müharibəsi illərində, eləcə də sonrakı illərdə kinolaşdırma sahəsindəki işlər xeyli genişləndirilirdi (1, 85-92). Əslində sovet hökuməti II Dünya müharibəsinin ikinci mərhələsini – rusların Böyük Vətən müharibəsi illəri adlandırdıqları dövrü əsas müharibə illəri hesab edir və çəkiləcək bütün filmlərin bu mövzu ilə əlaqələndirilməsini istəyirdi. Filmlər bir qayda olaraq təbliğat xarakterli olmalı idi. Bu, həm sənədli, sənədli-xronikal, həm də bədii filmlərə aid idi.

II Dünya müharibəsi illərində sənədli və xronikal filmlərin çəkilişinə həm dövlət-partiya orqanları tərəfindən, həm də mütəxəssislər və bütövlükdə ziyalılar tərəfindən xüsusi fikir verilir. Əslində müharibə bütövlükdə sovet sənədli kinematoqrafiyası qarşısında sözün birbaşa və müstəqim mənasında yeni və çox mühüm vəzifələr qoyurdu. Bu, həm sənədli, həm də ümumiyyətlə çəkilən hər cür filmə aid idi.

II Dünya müharibəsi illərində Bakı kinostudiyasında sovet adamlarının ön və arxa cəbhədə hünəri və qəhrəmanlığından bəhs edən xüsusi buraxışların istehsalı yenidən bərpa olundu.

Sovet hökuməti təbliğat vasitəsi kimi incəsənətin digər sahələri ilə yanaşı kinoya, xüsusilə də kinopublisistikaya daha çox üstünlük verirdi. Bundan məqsəd həm partiya və dövlət başçılarının günahı üzündən gözlənilmədən döyüş meydanına atılmış sovet ordusunun, həm də 30-cu illərin repressiyalarından cana doymuş bütün xalqın mənəvi ruhunu möhkəmlətmək idi. Xronika müharibə haqqında əhaliyə məlumat çatdırır, onun bütün dəhşətlərini gözlə görməyə imkan verir, sisteməlik olaraq hərbi əməliyyatların keçirilməsi, sovet ordusunun cəbhədəki döyüşlərindən, eləcə də arxa cəbhənin əməkçilərinin zəhmətlərini, uğurlarını əks etdirən canlı səhnələrin qarşılıqlı tərəflər üçün işıqlandırılmasını təmin edirdi. Sənədli kino çəkənlər ekranda mübariz sovet adamının parlaq obrazını yaratmalı, ön və arxa cəbhələrin mənəvi-siyasi vəhdətini göstərməli, gələcək qələbə uğrunda sovet adamlarının qəhrəman mübarizəsini işıqlandırmalı idilər.

Azərbaycan SSR-in sənədli kino çəkənləri də bu müharibənin kino salnaməsinin çəkilişində öz töhfələrini vermişlər. Artıq müharibənin ilk günlərindən mütəmadi olaraq kinojurnallarda orduya çağırış məntəqələrinin işi barədə, cəbhəyə yollanan könüllülər haqqında, cəbhəyə yola salınan əsgərlərlə vidalaşma, əmək cəbhəsində, dəzgah arxasında atalarının, qardaşlarının, ərlərinin yerini tutmuş qadınların fədakarlığından, cəbhə üçün, qələbə üçün çalışmalarından bəhs edən lentlər çəkilişdi. Hərbi şərait sənədli lent çəkənləri xeyli fəallaşdırdı, onlar mürəkkəb situasiyalarda ani olaraq çevik qərar qəbul etmək və həmin çətin şəraiti lentə almaq bacarığına yiyələndilər. Həmin dövrdə kinematoqrafçılarla respublikanın yaradıcı ziyalılarının əlaqələri və əməkdaşlığı genişləndi ki, bu da istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinə öz müsbət təsirini göstərdi.

Bu dövrdə yazıçılardan M.Rahim, Ə.Məmmədخانlı, T.Əyyubov, bəstəkarlardan Q.Qarayev, R.Hacıyev, T.Quliyev kino işinə cəlb olunmuşdular (2, 45). O vaxt çəkilən sənədli materialların bir qismi sonralar lentə alınmış bir sıra tammetrajlı bədii filmlərə daxil edilmişdi. Müharibə illərində Q.V.Aleksandrov və N.İ.Bolşakov tərəfindən çəkilən tammetrajlı "Xəzər dənizçiləri sənədli filmi o illərin ən yaxşı filmlərindən sayılır (2, 45).

İlk baxışda müharibənin Bakı kinostudiyası ilə elə də əlaqəsi yox idi: bir tərəfdən onun ərazisində müharibə getmirdi, digər tərəfdən isə mərkəzi kinostudiyalardan heç biri Bakıya təxliyə olunmamışdı. Bu studiyaların hamısı Orta Asiya Respublikalarına və Qazaxıstana köçürülmüşdü və bunun da yerli kinostudiyaların inkişafında, yerli mütəxəssislərin təcrübə qazanmasında müstəsna rol olmuşdur. Azərbaycan kinematoqrafçılarının belə təcrübə qazanmaq imkanları olmamışdır.

Müharibə illərində tarixi – bioqrafik filmlərin çəkilişi də önəmli yer tuturdu. Bu baxımdan M.Rəfilinin ssenarisi əsasında "Səbuhi" filminin çəkilişi də faşizmə qarşı ideoloji savaşa məqsədi daşıyırdı. Azərbaycan filosofu, maarifçisi, milli dramaturgiyanın banisi M.F.Axundovun həyatından bəhs edəcək bu filmə hələ XIX əsrdən rus xalqı ilə yaxın əlaqələrin və dostluğun olması fikri önə çəkilişdi. Burada çoxmillətli sovet imperiyasının əhalisinin rus xalqı ətrafında möhkəm birləşməsi ideyası da təbliğ olunurdu. Filmin quruluşçu rejissoru Rza Təhmasib idi (3, 71-100; 2, 46).

Müharibənin ilk illərində Bakı kinostudiyasının işçilərinin xeyli hissəsi döyüşən orduya səfərbərliyə olunaraq, cəbhə səhnələrinin çəkilişində fəal iştirak etmişlər və onların çəkdiyi lentlər, üzərindən çox illər ötməsinə baxmayaraq, müharibə törədənləri nəinki canlı şəkildə ittiham edir, həm də yeni dünya müharibəsini törətmək istəyənlərə xəbərdarlıq edir, dünyanın bütün sadə adamlarını sülh uğrunda mübarizəyə səsləyər (4, 79).

Müharibənin ilk illərində çəkilən lentlərdə Sovet İttifaqının qəhrəman müdafiəçisinin obrazının yaradılması önə çəkilir. Bu filmlər sənədli xronika xarakterlidir.

Müharibənin ilk illərində qəzetlərdə azərbaycanlı siyasi rəhbər Kamal Qasımovun qoçaqlığı haqqında yazılar verilir, radioda düşmənin yolunu kəsmək üçün Prut çayı üzərindəki körpünü döyüşçü yoldaşları ilə partlatması barədə reportajlar verilir. Bu epizod rejissor Ağarza Quliyev tərəfindən 1941-ci ildə müharibə mövzusunda aid ilk çəkilmiş və cəsur müharibə qəhrəmanı Kamal Qasımova həsr olunmuş “Vətən oğlu” filminin əsasını təşkil etmişdir (2, 48).

Onun az sonra çəkdiyi “Bəxtiyar” kinonovellası da həmin mövzuya həsr olunmuşdu. Bu filmə Krimda alman-faşist qəsbkarlarına qarşı savaşa zabıt Bəxtiyar Kərimovun qoçaqlığından bəhs olunur (4, 79).

Müharibənin ilk illərində Bakı kinostudiyasında tammetrajlı film kimi üç hissədən ibarət “Bir ailə” adlı vahid kinonovella da çəkilmişdi. Filmin birini tanınmış rejissor Q.V.Aleksandrov, qalan ikisini isə onun rəhbərliyi altında M.Mikayılov və R.Təhmasib çəkmişdilər. Əsərin proloqu və epiloqunda cəbhə epizodları nümayiş etdirilir, filmlər vahid qəhrəmanın simasında arxa və ön cəbhənin təmsalında vahid ailə kimi birləşdiriliblər.

1942-ci il yanvarın 5-də Cənubi Qafqazdan Kırım cəbhəsinə yollanan üç çəkiliş qrupundan biri azərbaycanlılardan ibarət idi (5, 69). Bu qrupa kinooperator M.Mustafayev, V.Yeremeyev və operator assistentləri K.Həsənov və Ə.Ələkbərov daxil idilər. Həmyerlilərimiz ilin ilk üç ayını mühasirəyə alınmış Sevastopolda kino çəkilişlərinə həsr etmişlər. Operator Mustafayevin birbaşa cəbhədə - döyüş meydanında çəkdiyi lentlərdən biri təkcə bir döyüşdə 360 faşisti məhv etmiş tanınmış pulemyotçu Nina Onilovaya həsr edilmişdi (5, 70). Mustafayev yaralanmış pulemyotçunu müalicə vaxtı hospitalda da lentə almışdı. O, qəhrəman qızı qadınlar günü – martın 8-də də lentə almaq istəmiş, amma onun bir gün əvvəl yaralanaraq həlak olduğunu eşitmiş və ölümündən sonra Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüş cəsur qızın dəfn mərasimini çəkmişdir. Mühüm sənədli-xronikal əhəmiyyət kəsb edən bu lentlərdən sonralar müharibəyə həsr olunmuş bir çox sovet filmlərinin çəkilişində istifadə olunmuşdur (6, 572). Sənətşünas M.Z.Rzayeva yazır ki, azərbaycanlı operator M.Mustafayev 1942-ci ilin qışında “Sovet İttifaqı Qəhrəmanı məşhur snayper Lyudmila Pavlyuçenko ilə görüşmüş və gənc atıcılarla təlim zamanı onu lentə almışdır” (5, 70).

Operator M.Mustafayev Sevastopol üzərində alman aviasiyasının keçirdiyi uçuşlardan fraqmentləri, eləcə də limanda yığılmış ərzaq və hərbi qüvvə gətirən gəmiləri də lentə alıbmiş. Sonralar bu lentlərdən “Ordenli Azərbaycan” və rejissor V.Belyayevin çəkdiyi “Çyornomortsı” (Qara dənizçilər) filmlərində, eləcə də Mərkəzi studiyada çəkilmiş bir sıra sənədli filmlərdə - “Müharibənin bir günü”, “Qafqaz uğrunda döyüşlər”də, cəbhə xəbərləri ilə bağlı xüsusi buraxılışlarda, “Soyuzkinojurnal”da, “Novosti dnya” (Günün yenilikləri) jurnalında geniş istifadə olunmuşdu (5, 0, 6, 572).

Azərbaycanlılardan ibarət kinoxronikaçılar briqadası martın sonlarında Kerç yarımadasına göndərildi və onlar aprel-may aylarında burada çəkilişlər apardılar. Amma 1942-ci il mayın 15-də geriye çəkilərkən bombalanma zamanı briqada Kerç boğazında batmaqdan çətinliklə qurtardı, lakin çəkiliş aparatı və 800 metrlik hazır çəkilmiş dəyərli lent dənizin sularına qərq oldu (5, 70).

Bakıda qısamüddətli müalicədən və azacıq dincəldikdən sonra rejissor Ə.Həsənov, operatorlar M.Mustafayev və L.Koretski ilə birlikdə yenidən cəbhəyə yola düşdülər. Onlar əvvəlcə 416-cı, ardınca isə 223-cü Azərbaycan diviziyalarına yola düşdülər. Çəkilən lentlər sonralar müəlliflər tərəfindən “Vətən uğrunda” kinoçerkində montaj edildi (5, 71). Bu çəkilişlərdə həm əsgərlərin döyüşləri və istirahəti, həm yaralıları döyüş meydanından çıxarıb müalicə üçün aparən sanitarların – azərbaycanlı qızların çətin işi, həm də Azov dənizi

Tarix və onun problemləri, № 4 2012

sahilində yerləşən Komsomolsk stansiyasının geri qaytarılması səhnələri lentə alınmışdı. Nəzərə alsaq ki, müharibədə hələ dönüş yaranmamışdı, azərbaycanlı döyüşçülərin bu stansiyanı tutmalarının əhəmiyyəti və onun sənədli lentlə təsdiq olunmasının əhəmiyyətini təsəvvür etmək çətin olmaz.

1942-ci ildə A.İvanovun rejissorluğu ilə sualtı qayıqda qəhrəman dənizçilərin müharibə illərindəki şücaətindən bəhs edən "Sualtı qayıq T-9" filminin çəkilişi başa çatdı (4, 79).

Kinooperator M.Dadşov 1943-cü ildə faşist işğalçıların Qafqazdakı vəhşiliklərini təhdid edən dövlət komissiyasının tərkibində yazıçı A.Tolstoyun rəhbərliyi ilə Mineralını vodi, Kislovodsk, Pyatiqorsk, Nalçik və s. yerlərdə çəkilişlər aparmışdı. Moskvaya göndərilən həmin lentlərdən "Ordenli Azərbaycan" kinojurnalında və "Almanların Şimali Qafqazda vəhşilikləri" adlı xüsusi buraxılışda və s. istifadə olunmuşdu (5, 71).

S.Bədəlov və Ə.Həsənov Donbasa gedərək düşməni təqib edən ordunun hünərini və düşmənin vəhşiliyini lentə almışlar. Operator C.Məmmədov Mərkəzi studiyanın tərkibində 3-cü Ukrayna cəbhəsində çəkilişlər aparmışdır (5, 71-72).

1944-cü ildə rejissor A.Dadaşovun operatorlar V.Yeremeyev və L.Koretski ilə birlikdə çəkdiqləri "Qardaşlıq köməyi" filmi Azərbaycan SSR zəhmətkeşlərinin düşmən işğalından azad olunan Stavropol vilayətinin əhalisinə köməyindən bəhs edir. Stavropoldan olan uşaqların Bakıda tərbiyə olunması filmin sonunda xüsusi qeyd olunur (5, 75-76).

1945-ci ildə müharibənin sonunda çəkilmiş film rejissor H.Seyidzadənin "Əbədi Odlar ölkəsi" filmidir. Film haqqında Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivində filmə bağlı montaj sənədlərini aşkar etmiş M.Rzayevanın əsərindən məlumat almaq olar (5, 78, 8).

Bütövlükdə 1941-1945-ci illərdə Bakı kinostudiyasında 46 sənədli və xronikal film çəkilmişdir ki, onlar da aşağıdakılardan ibarətdir: "Azərbaycan Coğrafiyası"; "Beş dəqiqəlik konsert"; "Bir May Bakısı"; "Cənub Sərhədlərinin keşiyində"; "Günəşli vadinin serenadası"; "Mahnılar və şerlər"; "Nizami"; "Qayalardan yol"; "Vətən oğlu (1941); "Azərbaycan kolxozçusu, tank briqadası yaradaq!"; "Biz Bakını müdafiə edirik"; "Bəxtiyar"; "Ordenli Azərbaycan" (№30-31). Üsusi buraxılış; "Sovet Pəhləvanı"; "Sovqat"; "Vətənin qüdrətini möhkəmləndirək"; "Yazıçılar konfransı"; "Zaqafqaziya xalqlarının dostluğu"; "416-cı" (1942); "Almanların Şimali Qafqazda vəhşilikləri"; "Bir ailə"; "Cəbhə arxasında"; "Qayğı"; "SSRİ EA-nın Azərbaycan Filialı"; "Sualtı qayıq T-9"; "Vətən uğrunda" (1943); "Bakı döyüşür"; "Bakı neftçiləri"; "Böyük yol haqqında kino hekayəti"; "Cəfər Cabbarlı"; "Dövlət sığortası"; "Məktuba cavab"; "Qardaşlıq köməyi"; "Qaz işığı (film); "Qəzvinə kömək"; "SSRİ-nin himmi"; "Təbriz"; "Xəzər dənizçiləri"; "Zaqafqaziya müsəlmanları ruhanilərinin qurultayı"; "Şəfa nəğməsi" (1944); "Arazın o tayında"; "General Həzi Aslanov"; "Qələbə Bayramı"; "İran"; "İran Azərbaycanının paytaxtında "Əbədi Odlar ölkəsi" (1945) (7, 41-50; 3, 71-100; 10; 11; 12; 13; 14).

Müharibədən sonrakı illərdə baş verən bir sıra hadisələr müharibə illərində çəkilişi nəzərdə tutulan bir sıra filmlərin istehsalatdan çıxarılmasına səbəb oldu.

SSRİ Kinematoqrafiya Nazirinin 1948-ci il iyunun 14-də 185/M-№-li əmri ilə ən ciddi şəkildə bütün ittifaqdakı kinostudiyalardan tələb olunurdu ki, bir çox ssenarilər üzrə, o cümlədən Bakı Kinostudiyasının 4 ssenarisi üzrə çəkiliş işləri dayandırılınsın və onlara çəkilən xərclər hazırlığa sərf olunduğu üçün silinsin (9, v.168).

SSRİ Kinematoqrafiya Nazirinin yuxarıda adı gedən əmrinə uyğun olaraq Bakı kinostudiyasının neftlə bağlı filmləri yenidən araşdırılmış, onların bir qisminin öz aktuallığını itirməsi, digər qisminin "o qədər də yüksək ideya-bədii səviyyədə" olmaması, "günün və kinematoqrafiyanın ortaq tələblərinə cavab verməməsi" qənaətinə gəlinmişdir (9, v.168). Bu

filmlərin heç bir istehsalat perspektivi olmadığı qeyd edilmişdir.

30 iyul 1948-ci ildə Azərbaycan SSR Kinematografiya Naziri Rəsul Rzaya göndərilən məktubda həmin filmlərin adları müəyyənləşdirilmişdir.

Təəssüflər olsun ki, həmin məktubun tam mətnini əldə etmək mümkün olmadığından, bu ixtisar edilən ssenari və filmlərin heç də hamısının adını müəyyənləşdirə bilmədik. Lakin siyahıdan çıxarılan 10 filmin adı və onların hazırlanmasına sərf olunmaqla silinən vəsaitin həcmi müəyyənləşdirə bildik. Bunlar aşağıdakılardır:

Abdulla Şaiqin ssenarisi üzrə "Vətən" filmi (70 min rubl. Sərf olunub);

Mikayıl Rəfilinin ssenarisi üzrə "Şirvanşah İbrahim" filmi (çəkilişi üzrə müqavilə 1943-cü il mayın 25-də imzalanırsa da, onun hazırlanmasına yalnız 53195,82 rubl vəsait ödənilmişdir), (bu filmin təbliğat vasitəsi kimi çəkilişinə müharibə illərində ehtiyac duyan sovet ideologiyası, müharibədən sonra onun çəkilişini lüzumsuz hesab etmişdir);

Kemerski və Qulubəyovun ssenarisi üzrə "Dənizdən gələn külək" (yəni Xəzri) filmi (2000 rubl. sərf olunub);

əlili – şairə Natəvan haqqında materiallar (5000 rubl. sərf olunub); Cəbrayıl bəyin – Şairlər A.Səhhət və Sabir haqqında materiallar (6000 rubl. sərf olunub);

A.Nəsibovun ssenarisi əsasında "Səadət" (7500 rubl. sərf olunub); Şveytserin ssenarisi əsasında "Xanbulaq" filmi (6750 rubl. sərf olunub); M.Əlizadənin ssenarisi üzrə "yeni adamlar" (5200 rubl. sərf olunub) filmləri üzrə iş dayandırılmışdır. Həmin filmlərin çəkilişinin dayandırılması onların ssenarilərinin aşağı ideya-bədii səviyyədə olması ilə əsaslandırılmışdır.

Bunlardan əlavə C.Cabbarlının ssenarisi üzrə çəkilməsi nəzərdə tutulan "Gözəllik haqqında poema" filminin çəkilişi də ləğv edilmişdir (12617 rubl. sərf olunmuşdur) (9, v.168).

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, İttifaq səviyyəsində çəkilən filmlərə, xüsusilə də təbliğat vasitəsi kimi nəzərdə tutulan sənədli və xronikal filmlərin məzmunu və tamaşaçıya çatdırılması üsullarının, KP siyasəti nöqtəyi-nəzərindən ideya-bədii keyfiyyətlərinin yüksəldilməsinə ciddi tələblər irəli sürülürdü. Bütün çətinliklərə baxmayaraq Bakı Kinostudiyası bu sahədə onun üzərinə düşən vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəlmişdir. Vəsait ayrılmasında həmişə kəsirlə üzləşən Bakı kinostudiyası plan üzrə çəkilişləri artıqlaması ilə yerinə yetirmişdi.

Kinoşünas M.Rzayeva hələ 1971-ci ildə nəşr etdirdiyi "Azərbaycanda sənədli kino" adlı monoqrafiyasında və "Azərbaycan sənədli kinosunun bəzi məsələləri" adlı məqaləsində (22, 10; 10, 104) bu məsələyə toxunmuşdu.

Azərbaycan kinoşünasları A.Kazımov, A.Salayev yersiz və mənasız hücumlara baxmayaraq (20 və s.), Azərbaycan kinosu tarixinə dair bir sıra məqalələrində, televiziya çıxışlarında həmin məsələni ətraflı şərh etmiş, bu tarixi dövrün Azərbaycan kinosunun yaranması tarixi kimi qəbul etdirilməsinə nail olmuşlar.

2004-cü ildə sənətşünas G.Mahmudova "Qafqazın sənədli kino şəbəkəsi" internet saytı üçün yazdığı və orada nəşr etdirdiyi "Azərbaycanın sənədli kinosu" adlı məqaləsində Azərbaycan kinosunun yaranması tarixini, o cümlədən də Azərbaycanın sənədli kinosu tarixini elə belə də göstərir (9).

1908-ci ildə rus operatoru M.Qrossman və kinomexanik V.Amaşukeli Ağ və Qara şəhərdə, Balaxanıda, neftayırma zavodlarında çəkilişlər aparmış və çəkdiklərini tamaşaçılar qarşısında nümayiş etdirmişlər (13, 269; 22, 11; 12). Sonrakı illərdə xarici kino firmaları, o cümlədən Fransanın "Pate" və "Homon" firmalarının sahibləri Bakıya maraq göstərmiş və burada şəhər həyatı, neftçilərin güzəranı, Ağşəhər, Xəzər dənizi, neft mədənlərindəki barakları və s. lentə almış, çəkdikləri lentləri isə həm Bakının kinoteatrlarında, həm də bir sıra xarici

Tarix və onun problemləri, № 4 2012

ölkələrin kinoteatrlarında nümayiş etdirmişlər (22, 11).

Ölkədə nisbi sakitliyin yaradılması, milli əhvali-ruhiyyənin oyanması ilə 1919-cu il mayın 28-də Cümhuriyyətin yaradılmasının ildönümünə həsr olunmuş xüsusi çəkilişlər aparıldı və bu xronikal lent iyun ayında "Ekspress", "Rekord" və "Forum" kinoteatrlarında nümayiş etdirildi (22, 12).

V.İ.Lenin 1919-cu il avqustun 27-də Rusiyada kino sənayesinin milliləşdirilməsi haqda dekret imzalandı və bu tarixdən sovet kinosunun, o cümlədən sovet sənədli kinosunun tarixi başlandı. Kino vasitəsilə tamaşaçıya sovet hakimiyyətinin gələcək məramı və niyyətləri çatdırılır, ondan ən geniş təbliğat vasitəsi kimi istifadə edilirdi.

ADR devrildikdən sonra burada da milliləşdirmələr aparıldı. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra milyonçu Ş.Əsədullayevin 1916-cı ildə tikilmiş "Film" kino fabriki və s. kinematoqrafiya müəssisələri 1920-ci il iyulun 4-də milliləşdirildi (1, v.17; 23, 197; 16; 14, 101) və xalq Maarifi Komissarlığının nəzdində incəsənət şöbəsi yaradıldı ki, onun da tərkibində xüsusi foto-kino bölməsi fəaliyyət göstərirdi; az sonra bu bölmə elə həmin komissarlığın tərkibində ayrıca foto-kino şöbəsinə çevrildi.

Hənəfi Terequlov və Müslüm Maqomayevin rəhbərlik etdikləri bu bölmənin fəaliyyəti sayəsində kinematoqraflar və filmlərin prokat fondu siyahıya alındı (22, 16).

"Sentroprokat" adlandırılan Mərkəzi prokat kontoru yaradıldı. Bakıda sabiq kinoteatrların işlərini bərpa etmələrinə icazə verildikdən sonra, Azərbaycan SSR-in qəzalarında da kino qurğularının təşkilinə başlandı. Bakıda xüsusi kinomexanik kursları açıldı.

1920-ci ilin mayında Bakıda lentə alınmış "XI ordu hissələrinin Bakıda paradi" və sentyabrda çəkilmiş 2 lent – "Şərq xalqlarının qurultayı", "26 komissarın dəfni" təbliğat məqsədilə Moskva və Petroqrad mütəxəssisləri tərəfindən çəkilmişdir.

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasının 1 illiyinə həsr olunmuş şənliklərdən çəkilən xronikal lenti də rusiyalı mütəxəssislər çəkmişlər.

Haqqında danışılan dövrün tələbinə uyğun hər sahədə tez-tez qurultaylar, plenumlar, yığıncaqlar keçirilir, ən xırda məsələlər barədə saatlarla müzakirələr aparılır, rəngarəng qərarlar qəbul olunurdu. Kinoya aidiyyəti olmayanlar kinodan, kino işçiləri isə əkin-biçindən danışır. Hamı hər sahədə mütəxəssis olduğunu göstərməyə çalışırdı. Kinonun incəliklərinə və kino mütəxəssislərinin ehtiyaclarına bələd olmayan rəhbər orqanların işçiləri müxtəlif səpkili lüzumsuz göstərişlər verir, kino işçiləri və kino həvəskarlarından ibarət müxtəlif ictimai qurumların, biliklərin, təşkilatların yaradılmasına qərarlaşdırır, kino işçilərinin fəhlə və kəndlilərin qarşısında hesabatlarla çıxış etmələrini, onların fəaliyyətlərinə sonuncular tərəfindən qiymət verilməsini tələb edirdilər.

İlk vaxtlar SSRİ-nin əsas kino istehsalçılarının imkanı xeyli məhdud idi və onlar müsadirə olunmuş kinofabriklərin imkanlarından ya tamamilə istifadə edə bilmir, ya da ən yaxşı halda bunun cəmi 10%-dən istifadə edirdilər. 1922-ci ildə bütün sovetlər üzrə cəmi 9 tam və yarımmetrajlı oyun filmi çəkilmişdi (18).

1923-cü ilin ikinci yarısından SSRİ-nin əsas kino istehsalçılarının qüvvələrinin birləşdirilməsindən və idarəçiliyin mərkəzləşdirilməsindən sonra – 1924-cü ildə çəkilən lentlərin sayı 42-yə çatmışdı (18). Azərbaycanda bu imkanlar daha məhdud idi.

1923-cü il martın 5-də Azərbaycan SSR XKS "Azərbaycan SSR-də kinematoqrafiyanın yenidən qurulması haqqında" dekret qəbul etdi (24).

Bu dekretə əsasən XMK-nın incəsənət şöbəsinin nəzdindəki kino bölməsi yenidən qurularaq, onun əsasında bəstəkar M.Maqomayevin sədrliyi ilə Ümumazərbaycan foto-kino

idarəsi (AFKİ) yaradıldı (17, 74-75). Keçmiş “Renessans” restoranının binası kinofabrik üçün ayrıldı və Moskvanın “Proletkino” studiyasından və Ukraynadan ixtisaslı operatorlar Bakıya dəvət olundu.

1924-cü ildə Azərbaycan tamaşaçılarına Leninin ölümünə həsr olunmuş lentin nümayişi ilə yanaşı Bakıda AFKİ-nin operatorları tərəfindən çəkilmiş və əhalinin bu hadisə ilə bağlı kədərini əks etdirən lent də göstərilmişdir (22, 25).

1924-cü ildə Azərbaycan Dövlət Kinostudiyası da yaradıldı. Paralel olaraq “Mədən neftçisi istirahətdə və müalisədə” adlı sənədli film çəkildi (25, 9) Bu film barədə SSRİ-nin əsas aparıcı qəzeti sayılan “Pravda”da müsbət rəy də çap olundu (21).

1924-cü ilin ortalarında AHİS nəzdində kino xidmətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə Kino Fəhlə Şurası yaradıldı. Bu Şuranın təbliğat xarakterli prokat fondunun seansları pulsuz idi və həmkarlar təşkilatlarının salonlarında nümayiş etdirilirdi.

Bakıda fəaliyyət göstərən kinoteatrlar – “Qornyak” (“Mədənçi”), “Edison”, “Minyon”, “Ladya” AFKİ-nin tabeliyində idi. Bunlardan yalnız “Qornyak” Mədənçi Fəhlə İttifaqının maliyyə yardımı sayəsində fəaliyyətini genişləndirərək, müstəqil kinoteatra çevrilə bildi və hətta xaricdən çəkiliş avadanlığı alaraq bu sahədə də qüvvəsini sınaqda. Onun təşkilatçılığı ilə Bakıda (2) və fəhlə rayonlarında (27) kino klubları təşkil olundu. 1925-ci ildə Bakıda kino fabriki açıldı (22, 17).

XKS-nin qərarı ilə AFKİ 1925-ci ildə yenidən qurulur və qənaət məqsədilə kino fabriki ilə birləşdirilir. Yeni təşkilat “Azərkinə” (“Azdövlətkino”) adlandırılır və rejissor Şamil Mahmudbəyov onun direktoru təyin edilir. Bir qədər sonra “Qornyak” cəmiyyəti də bu birliyə qoşulur (22, 17). “Azərkinə”nin əsas vəzifəsi həm film istehsalı, həm də onun prokatı ilə məşğul olmaqdan ibarət idi.

1925-ci ilin mayında AFKİ Rusiyada buraxılan “Kinonedelya”, “Kinopravda” və s.-nin təsiri altında özünün çəkdiyi “Kinokalendər” jurnalını ekrana buraxdı. İlin sonundan isə bu kinojurnal “Azərbaycan ekranı” adı ilə çıxmağa başladı (2, v.254; 22, 20).

30-cu illərdə Azərbaycanada çəkilmiş 10-dək lentin 8-i kənardan dəvət olunanlar tərəfindən ekranlaşdırılmışdır və bu şəxslərin əksəriyyəti o qədər də təcrübəli olmadıqlarından, edləcə də yerli adət-ənənələri bilmədiklərindən çəkdiqləri filmləri “Ümumittifaq” və xarici mövzulara həsr etməyə üstünlük verirdilər (18).

Qıtlıq üzündən “Azdövlətkino” nəzdində yaradılmış xronika şöbəsi az sonra bağlandı və bədii filmlərin çəkilişi zamanı xronikal çəkilişlər qadağan edildi (2, v.171). “Azərbaycan ekranı” kinojurnalının çəkilişinə yalnız 1928-ci ildən başlandı və istehsal 1930-cu ilədək davam etdirildi.

Təcrübəsizlikdən çəkilən lentlərin keyfiyyəti son dərəcə aşağı idi. Hətta Moskvadan gələn mütəxəssislər də lazımi nəticəni əldə edə bilmirdilər.

1930-cu ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin 10 illiyi ilə bağlı rejissor A.Makovski “Şərqə gedən yol” adlı tammetrajlı səssiz film çəkdi.

30-cu illərdə çəkilən sənədli lentlər konkret mövzulara həsr olunurdu. Bunlardan “Azərbaycanda ipək sənayesi”, “İpəkçilik”, “Üzümçülük və şərabçılıq”, “Pambıqçılıq”, “Tütünçülük”, “Bizim əsas yolumuz”, “On il”, “Qırmızı Ordunun on ili”, “Neft sənayesinin milliləşdirilməsinin 10 ili”, “Tramvay xəttinin tikintisi”, “Azərbaycanı gəzərkən”, “Atəşgah” və s. göstərmək olar (22, 27-40).

“Azdövlətkino”nun təşəbbüsü ilə kino üzrə bir sıra mütəxəssislər müvəqqəti işləmək üçün Azərbaycana dəvət edildi. Məqsəd yerli kino mütəxəssislərinin hazırlanılması idi. Müxtəlif vaxtlarda Azərbaycana gəlmiş və kino işlərindən az-çox başı çıxan şəxslər

Tarix və onun problemləri, № 4 2012

“Azdövlətkino”ya işə dəvət olunmuşdular. 1919-cu ildə gəlmiş kinomexanik İ.S.Tartakovski sonralar operatorluq etməyə başlamışlar (22, 27). 1920-ci ilin aprelində gəlmiş A.A.Makovski “Azdövlətkino”da rejissor Kravçenkonun (“Bayquş”), Litvinovun (“Ayrı-ayrı sahillərdə”), A.Karinin (“Mədəncilər ittifaqının XX ili”) köməkçisi olmuş, sənədli film operatoru kimi fəaliyyət göstərmişdir (22, 31).

Milli kino kadrlarının hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilirdi. Azərbaycan mədəniyyətinin görkəmli nümayəndələri C.Cabbarlı, A.M.Şərifzadə, K.Ziya, M.Mikayılov, A.R.Quliyev, M.A.Əliyev, M.Mərdanov, İ.Hidayətzadə, M.Sənani, A.Gəraybəyli və bir çox başqaları dəvət olunmuş mütəxəssislərin yanında təcrübə keçmişlər (25, 9).

Kinematografçı kadrların hazırlanması məqsədilə Moskvaya, Leninqrada göndərilən azərbaycanlı gənclər D.Vetrov, B.Barnet, V.Turin, A.Karin, A.A.Litvinov, V.P.Lemke, A.Yalov və b. böyük kino mütəxəssislərinin, rejissorların və operatorların yanında təcrübə keçir, kino çəkilişi ilə bağlı incəlikləri öyrənirdilər.

Azərbaycan kino sənətcilərinin hazırlanmasında Ukrayna kino xadimləri Q.Aleksandrov, Y.Dziqan və b. iştirak etmişlər. Ukrayna kino korifeylərindən İ.A.Savçenko 3 il Bakıda işləmiş və 1931-ci ildə “Əlsiz adamlar” filmini çəkmişdir (25, 39-40).

Azərbaycanlı mütəxəssislərdən məşhur S.Eyzenşteynin tələbəsi olmuş ilk peşəkar kino rejissoru S.Mərdanovun adını çəkmək olar (6, 519-520; 17, 78).

Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin 30-cu illərində çəkilmiş lentlərin taleyi daha mürəkkəb olmuşdur. Repressiyaların tüğyan etdiyi bir dövrdə hər sözdə, hər səhnədə sətirləti mənalara axtarılmış, çəkilmiş lentlərin bir çoxu konservasiya və ya məhv edilmişdir. 30-40-cı illərdə mətbuatda bu barədə xeyli məlumat və yazılar vardır (11).

1933-cü ildə birinci azərbaycanlı təyyarəçi qadına həsr olunmuş “İsmət” adlı film – Azərbaycan kinostudiyasının son səssiz filmi ekrana buraxılır (17, 77).

1935-ci il aprelin 15-də Azərbaycan SSR XKS “Azərkinə” kino sənayesi trestini yenidən qurmaq və XKS nəzdində “mədəni inkişafın mühüm amili kimi kino-foto sənayesi resurslarından kinematografiyanın rolu və əhəmiyyətinin artırılmasında” (3, v.1) istifadə etmək məqsədilə Azərbaycan Kino-Foto Sənayesi İdarəsi (AzKFSİ) yaratmaq haqqında qərar qəbul etmişdi. AzKFSİ-nin səs operatorları A.Şeyxov və K.Əmirov təcrübə qazanmaq üçün Leninqrada göndərildi (22, 43). Bu dövrdə sənədli film çəkilişinə yeni ixtisaslı kadrlar – S.Bədəlov, N.Bədəlov, B.Y.Pumpyanski, V.Yeremeyev, M.Dadaşov, C.İsmixanov, Ə.Həsənov, Ə.Ələkbərov, F.Novistski, L.Koretski, A.Musayev gəldilər.

Yenidənqurma ilə bağlı kinoxronikanın bədii rəhbəri təyin edilən B.Pumpyanski respublika kinojurnallarının çəkilişi əvəzinə “Soyuzkinoxronika” ilə birgə yerli hadisələrlə bağlı çəkilmiş lentləri Ümumittifaq ekranında göstərməyi təklif edir və razılıq almaq üçün 1935-ci ilin fevralında Moskvaya gedir, lakin arzusuna çata bilmir (3, v.178).

1935-ci ildə B.Pumpyanski, V.Yeremeyevlə birlikdə “Əsl Azərbaycan” adlı 2 hissədən ibarət kinoalmanax çəkir. Kinoalmanın birinci hissəsi qocaman neft ustası P.Nuriyevə, ikinci hissəsi pambıqçı Q.Səmədova həsr olunmuşdu (22, 43-46; 25, 32). Azərbaycan sənədli kinematografiya tarixində ilk dəfə filmin əvvəlində və sonunda diktorun 2 frazadan ibarət səsi tamaşıca çatdırıldı. Film Bakıda yaxşı qarşılandı da, Moskvada tənqid edilmiş və almanaxın sonrakı çəkilişi qadağan olunmuşdu (22, 46-47).

1935-ci ildə S.Bədəlov xronika şöbəsinə rəis təyin edilir. 1936-cı ildən lentlərin səslə çəkilməsi 1939-cu ildən tam ardıcıl olur.

Bakı kinostudiyasında ayda 3 (ildə 36) lentin çəkilməsi və onun adının “Ordenli Azərbaycan” qoyulması qərar alınır (22, 47-48).

1938-ci ildə R.Təhmasib "Ordenli Azərbaycan", 1940-ci ildə isə M.Mikayılov Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasının 20 illiyinə həsr olunmuş "XX bahar" filmlərini çəkirlər (22, 51-53), M.Mikayılov isə birdəfəlik sənədli film çəkilişinə keçir.

30-cu illərdə sənədli filmin yeni – tarixi-bioqrafik cərəyanı meydana çıxır. "Böyük maarifçi – yazıçı M.F.Axundov" lenti çəkilir (rejissorlar: Ə.Həsənov, Ə.Musayev).

1940-cı ildə M.Dadaşov "Samur-Dəvəçi kanalı" sənədli filmini çəkir.

II Dünya Müharibəsi illərində kinolaşdırma sahəsindəki işlər xeyli genişləndirilirdi (9, 85-92). II Dünya Müharibəsi illərində çəkilən filmlər bir qayda olaraq təbliğat xarakterli olmalı idi. Bu, həm sənədli, sənədli-xronikal, həm də bədii filmlərə aid idi.

Artıq müharibənin ilk günlərindən mütəmadi olaraq kinojurnallarda orduya çağırış məntəqələrinin işi barədə, cəbhəyə yollanan könüllülər haqqında, cəbhəyə yola salınan əsgərlərlə vidalaşma, əmək cəbhəsində, dəzgah arxasında atalarının, qardaşlarının, ərlərinin yerini tutmuş qadınların fədakarlığından, cəbhə üçün, qələbə üçün çalışmalarından bəhs edən lentlər çəkilirdi. Hərbi şərait sənədli lent çəkənləri xeyli fəallaşdırdı, onlar mürəkkəb situasiyalarda ani olaraq çevik qərar qəbul etmək və həmin çətin şəraiti lentə almaq bacarığına yiyələndilər. Bu dövrdə kinematoqrafçılarla respublikanın yaradıcı ziyalılarının əlaqələri və əməkdaşlığı genişləndi.

Xronika müharibə haqqında əhaliyə məlumat çatdırır, onun bütün dəhşətlərini gözlə görməyə imkan verir, sistemik olaraq hərbi əməliyyatların keçirilməsi, sovet ordusunun cəbhədəki döyüşlərindən, eləcə də arxa cəbhənin əməkçilərinin zəhmətlərini, uğurlarını əks etdirən canlı səhnələrin işıqlandırılmasını təmin edirdi.

Yazıçılardan M.Rahim, Ə.Məmmədخانlı, T.Əyyubov bəstəkarlardan Q.Qarayev, R.Hacıyev, T.Quliyev kino işinə cəlb olunmuşdular (25, 45). O vaxt çəkilən sənədli materialların bir qismi sonralar lentə alınmış bir sıra tammetrajlı bədii filmlərə daxil edilmişdi. Müharibə illərində Q.V.Aleksandrov və N.İ.Bolşakov tərəfindən çəkilən tammetrajlı "Xəzər dənizçiləri" sənədli filmi o dövrün ən yaxşı filmlərindən sayılır (25, 45).

Müharibə illərində tarixi-bioqrafik filmlərin çəkilişi mühüm yer tuturdu. M.Rəfilinin ssenarisi əsasında "Səbuhi" filminin çəkilişi də faşizmə qarşı ideoloji savaşa məqsədi daşıyırdı. Filmin quruluşçu rejissoru R.Təhmasib idi (7, 71-100; 25, 46).

Müharibənin ilk illərində qəzetlərdə azərbaycanlı siyasi rəhbər Kamal Qasımovun qocaqlığı haqqında yazılar verilir, radioda düşmənin yolunu kəsmək üçün Prut çayı üzərindəki körpünü döyüşçü yoldaşları ilə partlatması barədə reportajlar verilir. Bu epizod rejissor A.Quliyev tərəfindən 1941-ci ildə müharibə mövzusunda aid ilk çəkilmiş və cəsur qəhrəmana həsr olunmuş "Vətən oğlu" filminin əsasını təşkil etmişdir (25, 48).

"Bəxtiyar" kinonovellası da həmin mövzuya həsr olunmuşdu. Filmdə Krımda almanlara qarşı savaşda Bəxtiyar Kərimovun qocaqlığından bəhs olunur (17, 79).

Müharibənin ilk illərində Bakı kinostudiyasında tammetrajlı film kimi üç hissədən ibarət "Bir ailə" adlı kinonovella da çəkilmişdi. Film tanınmış rejissor Q.V.Aleksandrovun rəhbərliyi ilə M.Mikayılov və R.Təhmasib çəkmişlər. Filmlər vahid qəhrəmanın simasında – arxa və ön cəbhənin timsalında vahid ailə kimi birləşdirilib.

1942-ci il yanvarın 5-də Cənubi Qafqazdan Krım cəbhəsinə yollanan üç çəkiliş qrupundan biri operator M.Mustafayev, V.Yeremeyev və operator assistentləri K.Həsənov və Ə.Ələkbərovdan ibarət idi (22, 69). Həmyerlilərimiz mühasirəyə alınmış Sevastopolda üç ay kino çəkmişlər. Mustafayevin birbaşa cəbhədə - döyüş meydanında çəkdiyi lent təkcə bir döyüşdə 360 faşist məhv etmiş tanınmış pulemyotçu Nina Onilovaya həsr edilmişdi (22, 70). O, yaralanmış pulemyotçunu müalicə vaxtı hospitalda da lentə almışdı. Mustafayev qəhrəman

qızı qadınlar günü – martın 8-də lentə almaq istəmiş, amma onun bir gün əvvəl həlak olduğunu eşitmiş və cəsur qızın dəfn mərasimini çəkmişdir. Sənədli – xronikal əhəmiyyət kəsb edən bu lentlərdən müharibəyə həsr olunmuş bir çox sovet filmlərinin çəkilişində istifadə olunmuşdur (15, 572) Sənətsünas M.Z.Rzayeva yazır ki, azərbaycanlı operator M.Mustafayev 1942-ci ilin qışında “Sovet İttifaqı Qəhrəmanı snayper L.Pavlyuçenko ilə təlim zamanı onu lentə almışdır” (22, 70).

M.Mustafayev Sevastopol üzərində alman aviasiyasının keçirdiyi uçuşlardan fraqmentləri, limanda yığılmış ərzaq və hərbi qüvvə gətirən gəmiləri də lentə almış. Sonralar bu lentlərdən “Ordenli Azərbaycan” və V.Belyayevin çəkdiyi “Çyornomortsı” filmlərində, Mərkəzi studiyada çəkilmiş bir sıra sənədli filmlərdə - “Müharibənin bir günü”, “Qafqaz uğrunda döyüşlər”də, cəbhə xəbərləri ilə bağlı xüsusi buraxılışlarda, “Soyuzkinojurnal”da, “Novosti dnya” jurnalında geniş istifadə olunmuşdu (22, 70; 15, 572).

Rejissor Ə.Həsənov, operatorlar M.Mustafayev və L.Koretski yenidən cəbhəyə - 416-cı və 223-cü Azərbaycan diviziyalarına yola düşdülər. Çəkilən lentlər sonralar müəlliflər tərəfindən “Vətən uğrunda” kinooçerkində montaj edildi (22,71).

Operator M.Dadaşov 1943-cü ildə faşistlərin Qafqazdakı vəhşiliklərini təhqiq edən dövlət komissiya ilə Mineralnıe Vody, Kislovodsk, Pyatiqorsk, Nalçik və s. yerlərdə çəkiliş aparmışdı. Bu lentlərdən “Ordenli Azərbaycan” kinojurnalında və “Almanların Şimali Qafqazda vəhşilikləri” adlı xüsusi buraxılışda və s.istifadə olunmuşdu (22, 71).

S.Bədəlov və Ə.Həsənov Donbasda, operator C.Məmmədov Mərkəzi studiyanın tərkibində 3-cü Ukrayna cəbhəsində çəkilişlər aparmışlar (22, 71-72).

1944-cü ildə A.Dadaşov, V.Yeremeyev və L.Koretskinin “Qardaşlıq köməyi” filmi Azərbaycan zəhmətkeşlərinin işğaldan azad olan Stavropol əhalisinə köməyindən bəhs edir. Stavropollu uşaqların bakıda tərbiyə olunması sonda qeyd olunur (22, 75-76).

1945-ci ildə H.Seyidzadə “Əbədi Odlar ölkəsi” filmini çəkir (22, 78; 4).

Təkcə 1941-1945-ci illərdə Bakı kinostudiyasında 46 sənədli və xronikal film çəkilmişdir (5, 41-50; 7, 71-100; 26).

Ümumiyyətlə, Bakı Kinostudiyası bu sahədə onun üzərinə düşən vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəlmişdir. Vəsait ayrılmasında həmişə kəsirlə üzləşən Bakı Kinostudiyası plan üzrə çəkilişləri artıqlaması ilə yerinə yetirmişdi. Bakı Kinostudiyasının müharibəyə dair çəkdiyi çox qiymətli sənədli lentlərindən İttifaq səviyyəsində çəkilən bir sıra filmlərdə istifadə olunmuşdu və o lentlər bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Məhərrəmov İ.B. Müharibədən sonrakı illərdə dram teatrlarının fəaliyyətinə, kino xidmətinin yaxşılaşdırılmasına partiya-dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi və rolu haqqında // Tarix və onun problemləri, №1, Bakı, 2005, s.85-92.
2. Тагизаде И.С. Кино и время. Баку: Азгосиздат, 1981, 127с.
3. Kazımzadə A. Bizim “Azərbaycan film” (1923-2003). Bakı: Mütərcim, 2004, 476s.
4. Курбанов М.К. Культура Советского Азербайджана. Баку: Азгосиздат, 1959, 137с.
5. Рзаева М.З. Документальное кино Азербайджана (1920-1965). Баку: Элм, 1971, 182с.

6. Дробашенко С.В. Документальная кинематография 1941-1945 годы. Очерки истории советского кино. В 3-х, Т. II. М.: Искусство, 1959, с.559-610.
7. Azərbaycan kinosu. Filmlərin izahlı kataloqu. 1898-2002. 2 cilddə, II c., Xronikal-sənədli, elmi-kütləvi, sifariş və tədris filmlərinin izahlı kataloqu. Bakı, Azərneşr, 2003, 374s.
8. ARDA, f.2928, s.1, iş 115.
9. DƏİA, f.330, s.2, iş 18.
10. [http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya: 1941-ci_il_filmləri](http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya:1941-ci_il_filmləri)
11. [http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya: 1942-ci_il_filmləri](http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya:1942-ci_il_filmləri)
12. [http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya: 1943-cü_il_filmləri](http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya:1943-cü_il_filmləri)
13. [http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya: 1944-cü_il_filmləri](http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya:1944-cü_il_filmləri)
14. ARDA, f.57, s.5, iş 1.
15. ARDA, f.2926, s.1, iş 6.
16. ARDA, f.2926, s.1, iş 6.
17. ARDA, f.2926, s.1, iş 9.
18. ARDA, f.2928, s.1, iş 115.
19. Azərbaycan kinosu. Filmlərin izahlı kataloqu. 1898-2002. II c. Xronikal-sənədli, elmi-kütləvi, sifariş və tədris filmlərinin izahlı kataloqu. Bakı: Nağıl evi, 2003, 374 s.
20. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. VI cild. Bakı: Azərneşr, 1982, 608s.
21. KazıMZadə A. Bizim "Azərbaycan film" (1923-2003). Bakı: Mütərcim, 2004, 476s.
22. DƏİA, f.330, s.2, iş 18.
23. Məhərrəmov İ.B. Mühəribədən sonrakı illərdə dram teatrların fəaliyyətinə, Kino Xidmətinin Yaxşılaşdırılmasına Partiya-Dövlət Nəzarətinin gücləndirilməsi və rolu haqqında //Tarix və onun problemləri. №1, Bakı, 2005, s.85-92.
24. Rzayeva M.Z. Azərbaycan sənədli kinosunun bəzi məsələləri /Xülasə/. "Azərb. SSR EA-nın xəbərləri. Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası. 1974; №3, s.104.
25. Газ. «Бакинский рабочий», 1940, 31 октября, № 257.
26. Гинзбург С.С. Кинематография дореволюционной России. М.: Искусство, 1963, 406с.
27. Гинзбург С.С. Рождение русского документального кино //Вопросы киноискусства. 1960, №4, с.269.
28. Декреты Азревкома (1920-1921гг.). Сборник документов. Баку: Азгосиздат, 1988, 101с.
29. Дробашенко С.В. Документальная кинематография 1941-1945 годы //Очерки истории советского кино. В 3-х томах, т. II. М.: Искусство, 1959, с.559-610.
30. Газ. «Коммунист», 1920, 6 июля.
31. Курбанов М.К. Культура Советского Азербайджана. Баку: Азгосиздат, 1959, 137с.
32. Лебедев Н.А. Очерк истории кино СССР. Немое кино. М.: Искусство, 1965, 132с.
33. Махмудова Г. Документальное кино Азербайджана //[http://www. caucasus-documentary.ru/ru/region/Azerbaijan/memo.php?PHPSESSID=7820EF82B34026BAABCAD742ELE743A1](http://www.caucasus-documentary.ru/ru/region/Azerbaijan/memo.php?PHPSESSID=7820EF82B34026BAABCAD742ELE743A1)
34. Мехти Ульви. Национальный кинематограф. В жанре трагифарса. Газ. «Зеркало», 15 мая 2010.
35. Газ. «Правда», 1924, 1 ноября, №307.
36. Рзаева М.З, Документальное кино Азербайджана (1920-1965). Баку: Элм, 1971,

182с.

37. Собрание Узаконений Азербайджанской ССР, 1920, №3, с.197.
 38. Собрание Узаконений Азербайджанской ССР, 1923, №138.
 39. Тагизаде И.С. Кино и время. Баку: Азгосиздат, 1981, 127с.
 40. [http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya: 1941-ci_il_filmləri](http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya:1941-ci_il_filmləri)
[http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya: 1942-ci_il_filmləri](http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya:1942-ci_il_filmləri)
[http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya: 1943-cü_il_filmləri](http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya:1943-cü_il_filmləri)
[http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya: 1944-cü_il_filmləri](http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya:1944-cü_il_filmləri)
[http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya: 1945-ci_il_filmləri](http://wopedia.mobi/az/Kateqoriya:1945-ci_il_filmləri)

И.Б.МАГЕРРАМОВ
ni-israil@mail.ru

К ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАКИНСКОЙ КИНОСТУДИИ В ОБЛАСТИ СОЗДАНИЯ ДОКУМЕНТАЛЬНЫХ ФИЛЬМОВ

Успехи азербайджанской кинематографии в области документальных фильмов скромны. Достижением являлся самый факт организации в республике производства фильмов. Вовлечение в кино актеров азербайджанского театра и первые шаги по сознанию национальных режиссерских кадров.

I.B.MAHARRAMOV
ni-israil@mail.ru

İN ACTIVİTY OF BAKU FİLM STUDIO İN REGION CREATION DOCUMENTARY FİLM

The success of Azerbaijani cinematography in the silent film years in the field of documentary films is modest. The organization of film production, involvement of actors of the Azerbaijan theatre in films and first steps in the training of specialist-directors in the years of the World War II, in particular, are noteworthy in that respect.

Rəyçilər: t.e.d. Ş.Qasımov, t.e.d. İ.Məmmədov
AzTu-nun Tarix kafedrasının 30 may 2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür.(Pr. 09)